

ISBN 978-1-67817-290-9

**Co-Creating HARMONY
In The Universe
Through Education,
Research & Spirituality**

EDITOR

PRIN. DR. SURENDRA HERKAL

AMITESH PUBLISHERS & COMPANY, Pune-46

© : EDITOR
ISBN : 978-1-67817-290-9

Disclaimer: We do not warrant the accuracy or completeness of the Information, text, graphics, links or other items contained within these articles. We accept no liability for any loss, damage or inconvenience caused as a result of reliance on such content. Only the author is the authority for the subjective content and may be contacted. Any specific advice or reply to query on any content is the personal opinion of the author and is not necessarily subscribed to by anyone else.

Published & Printed By

AMITESH PUBLISHERS & COMPANY

S. No. 5+4/5+4, TCG'S SAIDATTA NIWAS, D-WING, 104,
Near Telco Colony, Datta Nagar,
Jambhulwadi Road, Ambegaon (kh),
Pune-411046, Maharashtra

Email- srjisarticles16@gmail.com

INDEX

SR. NO.	TITLE OF THE PAPER & NAME OF THE PRATICIPANTS	PAGE NO.
01	EXPERIENCE INNER SELF <i>Dr. Asawari Bhave- Gudipudi</i>	1-3
02	CO-CREATING HARMONY IN THE UNIVERSE THROUGH EDUCATION <i>Dr. Lalita Vartak</i>	4-6
03	RESPECTING EVERYTHING IS THE ONLY WAY TO ASSET YOUR VALUE <i>Shri. Vijay Santu Patole</i>	7-13
04	HARMONY WITH SPIRITUALISM IN INDIAN CONTEXT <i>Dr. Chetan U. Chavan</i>	14-16
05	EXPERIENCING INNER SELF <i>Dr. Nafisa Roopawalla</i>	17-18
06	MINDFULNESS POWER FOR SPIRITUAL DEVELOPMENT <i>Mr. Sachin J. Sakhare</i>	19-21
07	SKILLING THROUGH FLIPPED CLASSROOM STRATEGY IN DISTANCE MODE OF EDUCATION <i>Dr. Nalini Patil & Ms. Uttara Deolankar</i>	22-27

45	जीवन कौशल्य अविनाश जयसिंग कामठे	139-141
46	बी.एड. विद्यार्थीशिक्षकांच्या दृष्टीकोनातून अध्यात्मिक व शैक्षणिक मूल्यांचे महत्त्व एक अभ्यास डॉ. सागर किशनराव काकडे	142-146
47	वर्तमान आव्हानांचा सामना करण्यास अध्यात्मिक शक्तीतून भावनिक बुद्धिमत्तेचा विकास Prof. Nighot Anil Narayan & Prof. Fulwade Surekha Haribhau	147-149
48	सन्मान संस्कृती डॉ. सोनुने. एस. एस.	150-153

सन्मान संस्कृती

डॉ. सोनुने. एस. एस.

सहा. प्राध्या. शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ
नाशिक - ४२२२२२

प्रस्तावना-

माणुस चार पायावरून दोन पायावर चालायला लागला.निर्मिती करायला, टोळ्यात राहायला लागला. त्यातून मानवी हक्कांचा विचार करायला लागला.देवधर्म मानायला लागला. ज्ञानाची क्षितीज धुंडाळायला लागला. या सा-या प्रवासात तो संस्कृतीही जन्माला घालायला लागला. संस्कृती ही मानवनिर्मित गोष्ट असून संस्कृती हे मानवाचेच वैशिष्ट्ये आहे. माणसाच्या विकासासाठी संस्कृती आवश्यक आहे. आदर व सन्मानामुळे संस्कृती ही आदरणीयच बनते.

सन्मान किंवा 'आदर' हा भारतीय संस्कृतीचा अविभाज्य भाग मानला जातो.आदरयुक्त वर्तनातून समाजाचे व संस्कृतीचे रूप व्यक्त होत असते. ते केवळ बाह्यरूप नसते तर विशिष्ट समुदायाच्या माणसातील प्रवृत्ती,रूढी,प्रेरणा,परंपरा,कला, साहित्य,खानपान,भाषा निवासव्यवस्था या माध्यमातून'आदर किंवा सन्मान (Respect)' व्यक्त होत असतो .म्हणून 'आदर(Respect)' किंवा 'मान,सन्मान' हा प्राचीन काळापासून भारतीय संस्कृतीचा अविभाज्य व महत्वाचा असा घटक मानला जातो.

भारतीय संस्कृतीत मोठ्यांना आदर देण्याचे संस्कार बालकाला अगदी लहान वयापासून दिले जातात. माता,पिता,गुरू,अतिथी यांचा 'देवा' समान सन्मान (आदर) करण्याची शिकवण भारतीय संस्कृती देते. वडीलधा-यांशी नम्रपणे व त्यांचा मानसन्मान ठेऊन वागावे, हे संस्कार बालकाला लहानपणी आपो-आपच मिळतात. त्यातून 'सन्मान संस्कृती'विकसित होत जाते.

१) संस्कृतीची संकल्पना –

तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री यांच्या मते "मणुष्य व्यक्तीशः व समुदायशः जी जीवन पध्दती निर्माण करतो आणि जीवनसाफल्यार्थ स्वतःवर व बाह्यविश्ववर संस्कार करून जे अविष्कार करतो,ती पध्दती वा तो अविष्कार म्हणजे संस्कृती."

डॉ.इरावती कर्वे यांनी 'मराठी लोकांची संस्कृती' या पुस्तकात "संस्कारपूर्ण व संस्कारमय जीवन जगण्याची देशकाल विशिष्ट रीत (जीवन व जीवनमूल्ये) म्हणजे संस्कृती होय" अशी व्याख्या केली आहे. संस्कृती या शब्दाचा विग्रह केला असता चांगली कृती (संस्कृती = संस्कृती) असा होतो.

साधारणपणे संस्कृती,प्रकृती,विकृती हे तीन शब्द मराठीत वापरले जातात. सर्व संस्कृती ही चांगली कृती ह्या अर्थाने मानवी विकासास पोषकच असते. मात्र संस्कृती सोबत विकृतीची वाढ झाल्यास किंवा सामाजिक भेदाभेद वाढल्यास संस्कृतीची विकृती होते.

२) 'सन्मान (Respect)चा अर्थ:-

'सन्मान'या शब्दाला दुसरा पर्यायी शब्द मराठी भाषेत सर्रास् वापरला जाणारा शब्द म्हणजे 'आदर' तर इंग्रजीत 'Respect'आहे. आदर किंवा सन्मान हा भारतीय संस्कृतीचा महत्वाचा घटक मानला जातो. समाजिक स्वास्थ्य टिकवण्यासाठी 'आदर' महत्वाचा घटक आहे. बंधूभाव, आपलेपणा, जिवाळा, प्रेम, स्नेह, संस्कार, स्विकृती, चांगले आरोग्य,स्वागत,मनाचा खुलेपणा,भेट, चांगला व्यवहार यासारख्या अनेक बाबी ह्या सन्मान किंवा आदर या शब्दातून व्यक्त होतात.

३) सन्मान व मनोभाव :-

सन्मान प्राप्त करणे ही मानसाची प्रवृत्ती असते. त्यातून त्याला मानसिक समाधान मिळत असते. त्यातून व्यक्तीचा स्वतःप्रती मनोभाव सकारात्मक होत जाते . सन्मानातून नैराश्य कमी होण्यास मदत होते. व्यक्तीचा सन्मानातून

मानसिक व त्यातून भावनिक विकास होतो. भावनिक विकासातून सामाजिक व सांस्कृतिक विकास साधला जातो. म्हणजेच पर्यायाने संस्कृतीचा विकसित होतो.

४) परस्पर संवाद व सन्मान :-

सन्मान जसा कार्यातून मिळतो, तसा वर्तनातून देखील प्राप्त होत असतो. वर्तनामध्ये भाषिक वर्तन हे सभ्यता, नम्रता, विनयशिल, संस्कारक्षम तसेच सुसंवादी असेल तर व्यक्तीला सन्मान प्राप्त होतो. परस्पर संवाद व सन्मान संस्कृतीतून कार्यसंस्कृती विकसित होते. त्यातून व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्व विकासाच्या कक्षा विस्तारता.

५) सन्मान-संस्कृतीची गरज :-

माणसाला माणूसपण प्राप्त होण्यासाठी प्रत्येक मानसाचा सन्मान करणे आवश्यक असते. सामाजिक स्वास्थ्याच्या दृष्टीकोनातून सामाजिक व सांस्कृतिक आदर किंवा सन्मान महत्वाचा असतो. त्यातूनच संस्कृतीचा विकास प्रचार व प्रसार होतो. तसा व्यक्तित्वाच्या व्यक्तीमत्व विकासासाठी स्व-सन्मान, आत्मसन्मान, स्वाभिमान, म्हणजे सन्मान महत्वाचा व गरजेचा असतो.

भारतीय समाज व्यवस्थेचा विचार केला तर आपल्याला असे दिसते की, या समाज व्यवस्थेतील काही घटकांनी समाजातील आर्थिक दृष्ट्या, सामाजिक दृष्ट्या मागास घटकांचे शोषण केल्याने त्यांच्यातील आत्मसन्मान नाहिसा झालेला होता. त्यामुळे त्यांची अवस्था काही वर्षापूर्वी जनावरांपेक्षाही हीन दर्जाची झाली होती. त्यांना सामाजिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या कोणताही मान किंवा सन्मान नव्हता. मात्र समाजसुधारकांनी ह्या वंचित घटकांसाठी केलेले कार्य, शिक्षणाने झालेली जागृती. त्यामुळे काही प्रमाणात आत्मसन्मान सामाजिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या मागास असलेल्या घटकांमध्ये विकसित झालेला दिसतो. त्यांना सामाजिक मान व सन्मान प्राप्त होत असल्याने त्यांचा विकास होताना दिसत आहे.

थोडक्यात म्हणजे संस्कृतीचा विकास हा प्रत्येक घटकाना सन्मान मिळाल्यास चांगला होतो व त्यातूनच सांस्कृतिक व सामाजिक विकास आपोआपच साधला जातो.

६) व्यक्ती विकास व 'सन्मान' संस्कृती :-

सन्मान संस्कृतीची सुरुवात ही 'स्व-स्विकृती' ने झाल्यास आपोआप आत्मसन्मान व्यक्तीत विकसित होतो. आत्मसन्मान म्हणजेच आत्मप्रौढी नव्हे. तर स्वतःच्या क्षमतां, दर्जा, गुण, कला, कौशल्यांची जाणीव व त्यांचा अभिमान व सन्मान होय.

थोडक्यात म्हणजे प्रथम स्वतःचा सन्मान व आदर होय. स्व-सन्मानामुळे व्यक्ती स्वतःच्या आरोग्यकडे, आहार-विहाराकडे अधिक लक्ष देवून आरोग्य संपन्न राहण्याचा प्रयत्न करते. राहणीमान दर्जा सुधारण्याचा प्रयत्न करते. योग्य भाषेचा वापर करते. स्व-उन्नती साधण्यासाठी आर्थिक दृष्ट्या बचत करण्याची सवय लावते. तसेच सामाजिक सन्मान समोर ठेवून कार्य करण्याचा प्रयत्न करतो. आपले इतरांशी असलेले मानवी संबंध चांगले ठेवतो. थोडक्यात सांगावयाचे म्हणजे 'सन्मान संस्कृती' ही व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासासाठी महत्वाची असते.

७) सन्मान संस्कृतीतून - कार्यसंस्कृती :-

मानसिक स्वास्थ्य टिकवण्यासाठी सन्मान संस्कृती ही महत्वाची भूमिका पार पाडते. मूळातच मनुष्याला सन्मान आवडतो. इतिहासात त्यामुळेच आपल्याला राजदरबारी राजाचे गुण- गाण गाणारे व सन्मान करणा-या व्यक्ती असलेल्या आढळतात.

समाजामध्ये सन्मान संस्कृती ही 'Give Respect And Take Respect' ह्या उक्ती प्रमाणे विकसित होते. कार्यसंस्कृती चा विकास होण्यासाठी सन्मान हा महत्वाचा असते. सन्मानाने जर कार्याची विभागणी व वाटप केल्यास कार्यसंस्कृती विकसित होते. सन्मानाने म्हणजेच व्यक्तीच्या क्षमता, कला, गुण, कौशल्य लक्षात घेऊन. क्षमतेनुसार, पात्रतेनुसार व मनासारखे कार्य व त्यासाठी उचित कार्य मोबदला दिल्यास कार्य करणा-या व्यक्तीला सन्मान प्राप्त झाल्याचा आनंद होतो. त्यातून कार्यसंस्कृतीचा विकास वेगाने होतो. शिवाय व्यक्तीची स्व-उन्नती देखील देखील साधली जाते. त्यामुळे कार्यसंस्कृतीच्या विकासासाठी सन्मान संस्कृती महत्वाची आहे.

८) भारतीय संस्कृतीत सन्मानाचे स्थान व महत्व

‘अतिथी देवो भवः’ ‘आदरातिथ्य किंवा सन्मान’ हे भारतीय संस्कृतीचे महत्वाचे अंग आहे. जगातील एकमेव आपल्या भारत देशात घरी आलेल्या अतिथींना देवासमान मानून त्यांचा सन्मान केला जातो.

सन्मान-संस्कृतीमुळे व्यक्तीतील न्युनगंड, तिरस्कार, द्वेष, वैयक्तिक व सामाजिक आकस, मत्सर, दूर होतो. सन्मान संस्कृतीकमुळे मानसिक समाधान मिळते.मानसिक समाधानातून भावनिक समाधान व त्यातून आत्मिक समाधान मिळते. त्यामुळेच वारकरी संप्रदायात सर्व वारकरी बंधू एका स्तरावर असतात. कोणी लहाण व कोणी मोठा असत नाही. कोणताही भेदाभेद न मानता सर्व वारकरी एकमेकांच्या ठायी पांडुरंगाचे रूप पाहतात व एकमेकांच्या पाया पडतात. तसेच एकमेकांना माऊली असे संबोधून परस्परांच्या व्यक्तीमत्वाचा सन्मानाने स्विकार करतात.

९) चांगल्या नागरिकत्वासाठी सन्मान - संस्कृती:-

माणसाच्या जीवनातील कला ,कायदा,नितीमत्ता ,प्रस्था,परंपरा,श्रद्धा,ज्ञान व आचार- विचारांच्या एकत्रित मान्यतेमुळे ‘आदरात्मक संस्कृती’ निर्माण होते. त्यातून पुढे भारतीय संस्कृती सर्वसमावेश संस्कृती बनलेली दिसते. ह्या सर्वसमावेक संस्कृतीचा आदर केला जातो व त्यातून सुसंस्कृत नागरिक निर्माण होतात. त्या अर्थाने चांगल्या नागरिकत्वासाठी निर्मितीसाठी आदर महत्वाचा असतो.

१०) शिक्षण व सन्मान – संस्कृती :-

शिक्षण हे व्यक्तीमत्व विकासाचे साधन आहे. संस्कृतीचे संवर्धन ,संक्रमण व संरक्षण कार्य शिक्षणाच्या माध्यमातून होत असते. शिक्षणातून मूल्ये संस्कार दिले जातात.चांगल्या नागरिकत्वाला आवश्यक असलेल्या गुणांचे संवर्धन व विकास हा शिक्षणातून होतो. अध्ययनार्थ्यांच्या व्यक्तीमत्वाचा विकास होण्यासाठी त्यांच्या व्यक्तीमत्वाचा आदर ,सन्मान करणे आवश्यक असते.

चांगल्या नेतृत्व निर्मितीसाठी, अध्ययनास पोषक वातावरण निर्मितीसाठी, ,मूल्यात्मक विकासासाठी , अध्ययनार्थींना भयमुक्त वातावरणातून मुक्त करून त्यांना सुरक्षित वाटण्यासाठी व धैर्यशिल बनविण्यासाठी सन्मान संस्कृतीची आवश्यकता असते. अध्ययनार्थीला अध्यापकाने सन्मान दिल्यास त्याच्या व्यक्तीमत्वाचा आदर केल्यास अध्ययनार्थीत आपोआप आदर /सन्मान संस्कृती(culture of Respect) विकसित होईल. कारण म्हणताच ना जे ‘पेराल तेच उगवते.’

समारोप

मानवी जीवनातील विविध घटक जसे की,भाषा ,धर्म ,विज्ञान ,कला ,राजकारण ,कृषि ,स्थलांतर,आदीचा स्पर्श संस्कृतीला होऊ लागतो. त्यातून पुढे प्रत्येक घटकांची स्वतंत्र संस्कृती निर्माण व्हायला लागते. जसे की ,कार्य संस्कृती, आदर संस्कृती,खानपान संस्कृती इ.मात्र प्रत्येक संस्कृती ही व्यक्तीला सन्मान करायला शिकवते.

आजच्या जागतिकीकरणाच्या संदर्भात व प्रगत शोधाच्या संदर्भाने मानवी अस्तित्व, व उन्नतीचा जेव्हा प्रश्न उपस्थित होतो, तेव्हा सर्वांचा व सर्वांच्या संस्कृतीचा आदर करणे आवश्यक ठरते. त्यासाठी सर्वांचा सन्मान करणारी संस्कृती (culture of Respect) अध्ययनार्थीत विकसित करणे आवश्यक आहे. सन्मान संस्कृती (culture of Respect)विकसित करण्याची प्रवृत्ती अध्ययनार्थीमध्ये निर्माण करण्याचे कार्य शिक्षणच चांगले करू शकते. त्यामुळे शिक्षण व्यवस्थेतून स्व-सन्मानाबोरबर इतरांचा सन्मान करण्याचे शिकवले पाहिजे. विविध सण, उत्सव, शैक्षणिक कार्यक्रम, सहशालेय उपक्रम यांच्या आयोजन नियोजनातून ते साधता येते.

थोडक्यात सांगायचे म्हणजे मानसिक, भावनिक व वैयक्तिक समाधान हे सन्मानातून मिळते. स्वतःच्या विकासासाठी प्रत्येकांने आत्मसन्मान जपला पाहिजे. तसेच इतरांच्या व्यक्तीमत्वाचा सन्मान करून त्यांना कार्यशक्तीच्या विकासासाठी प्रेरित केले पाहिजे.

म्हणजेच सन्मान संस्कृतीच्या माध्यमातून वैयक्तिक ,सामाजिक ,सांस्कृतिक उन्नती साधल्या जाते व त्यातूनच कार्यसंस्कृती विकसित होते. त्यामुळेच भारतीय संस्कृतीला आदर्श संस्कृती मानल्या जाते.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

उत्तम कांबळे(संपादक).(२०१३) जागतिकीकरणतील सांस्कृतिक संघर्ष, सुगावा प्रकाशन, विलास वाघ
अमृतमहोत्सव गौरव समिती नाशिक.

इरावती कर्वे.(१९५१),मराठी लोकांची संस्कृती. प्रकाशक राज. देशमुख,देशमुख आणि कंपनी,१९१ शनवार पेठ
पुणे.

नंदा पांगुळ.(२०१२),बारहाते भारतीय ग्रामीण समुदाय विकास , आर.बी.प्रकाशन नागपूर.

वंसत कुबेर,सुलक्षण कुलकर्णी.(२००८),मराठी साहित्य संस्कृतीचा पूर्वरंग,फडके प्रकाशन कोल्हापूर - ४१६०१२

Lucian L.Leape & others, A Culture of Respect, part -2, Creating a Culture of Respect.